

Familjen och barnets psykiska hälsa

Magnus Kihlbom

Familjen bildar den primära grogrunden för det växande barnets personlighet. Barnets utveckling till en individ med karakteristiska sätt att vara sker i samspel med medlemmarna i den familj barnet föds in i. Magnus Kihlbom diskuterar i denna artikel betydelsen av den tidiga socialiseringen för barnets psykiska hälsa. I socialiseringen ingår uppfostran, dvs den medvetna påverkan som syftar till att utveckla ett bestämt beteende och vissa inre normer hos barnet. Men samtidigt innebär socialisering så mycket mer, främst de processer på omedveten nivå som låter barnet med hjälp av *identifikationer* införliva ideal, tabun och normer. På detta sätt blir familjen den viktigaste jordmånen både för barnets permanenta personlighet och för dess utveckling till en kompetent individ med förmåga att fungera i samhället.

Freuds definition av psykisk hälsa som förmåga att älska och förmåga att arbeta utvecklas av författaren på ett sätt som tydligt visar att begreppet är mer komplicerat än den till synes enkla definitionen ger vid handen. Beskrivningar ges av olika dysfunktionella mönster i familjen och av dessas möjliga konsekvenser för barnets psykiska hälsa och utveckling. Tidigt stöd till föräldrar i deras samspel med barnet understryks som en betydelsefull väg till goda relationer i familjen och till en gynnsam utveckling för barnet.

Magnus Kihlbom är barnpsykiater och överläkare vid Ericastiftelsen i Stockholm.

Figur och grund: individ och familj, familj och samhälle

Individen formas till samhällsmedlem under den långa serie av utvecklingsprocesser, från spädbarnsålder till adolescens, som sociologerna sammanfattar med termen *socialisering*. Den tidigaste och mest grundläggande socialiseringen äger rum inom familjen. Familjen har uppgiften att fostra barnet till en kompetent medborgare som, med den förmåga som han eller hon har, kan passa in i och kanske också vidareutveckla det samhälle som familjen är inlemmad i. I sociologens ögon utgör familjen på det sättet en samhällets minsta

cell: föräldrarna representerar samhället gentemot det nyfödda barnet. De tjänstgör, så att säga, som samhällets ambassadörer hos den blivande medborgaren.

Uppfostran kan i detta sociologiska perspektiv beskrivas som ett bilateralt diplomatiskt projekt, som ska drivas av föräldrarna och barnet. Under femton à tjugo års kontinuerligt gnuggande mot varandra, ömsom eniga och ömsom i konflikt, med ömsom glädje och ömsom besvikelse, ska föräldrarna och den unga personen successivt förhandla fram ett slags kontrakt om koexistens. Kontraktet gäller i förstone förhållandet mellan den unga personen och familjen, de rättigheter och skyldigheter som han eller hon respektive familjens andra medlemmar ska ha gentemot varandra. Så småningom, i samarbete med personer i det sociala sammanhanget kring barnet/tonåringen, vidgas förhandlingsarbetet till att omfatta den unga personens relationer med andra medlemmar av samhället.

I det psykologiska perspektivet är familjen (i olika sammansättningar, t ex styvfamilj och barn med ensam förälder) den primära grogrunden för *individens personlighet*. Barnet föds in i ett redan levande psykiskt nätverk. Sedan länge har föräldrarna byggt upp förväntningar och känslor kring barnet och den förändring av deras liv som dess tillkomst innebär. Från sina ursprungsfamiljer och livserfarenheter har de medfört normer och traditioner för hur man lever tillsammans, och hur man kan - eller inte kan - påverka sitt liv. Detta nätverk utvecklas och kompliceras alltmer med känslomässiga bindningar och ömsesidiga behov mellan föräldrar, barn och eventuella syskon. Barnets personlighet får ur detta dynamiska komplex sitt centrala innehåll och grundläggande form. Familjelivet blir den arena där den nyföddas drifter och gemenskapsbehov möter föräldrarnas - förhoppningsvis kärleksfulla - önskningar

Föräldrarna tjänstgör, så att säga, som samhällets ambassadörer hos den blivande medborgaren

De socialiseringsprocesser som utspelar sig på omedveten nivå har alltså stor betydelse

och förväntningar. Resultatet av detta möte, med dess upprepningar och variationer under barnets fortsatta liv, blir barnets individuella personlighet.

Det man kallar uppfostran är den del av socialiseringen, som är *medveten* för både föräldrar och barn: den avsiktliga ansträngningen att forma barnets yttre beteende och inre, moraliska regler. Som bekant betar sig barn inte i särskilt hög grad så som deras föräldrar säger att de bör göra, men desto mera som föräldrarna i realiteten betar sig. I den meningen lyckas uppfostrare mera sällan i sina medvetna uppsåt. De socialiseringsprocesser som utspelar sig på *omedveten* nivå har alltså stor betydelse. De består framför allt i att barnet identifierar sig med föräldrar och syskon, och med de eventuella andra personer som familjen låter ingå i barnets närmaste krets. I familjen kan barnet med hjälp av *identifikationer* - med hela personer eller med bara detaljer i andras sätt att vara - internalisera de ideal, normer och tabun som är giltiga i det samhälle familjen lever i. Den höga känslomässiga temperaturen i familjerelationerna gör att identifikationerna gjuts till djupliggande jagideal och överjag. De kommer att utgöra permanenta karaktärsstrukturer som är viktiga för att individen ska kunna fungera som kompetent samhällsmedlem.

På det sättet erbjuder familjen modeller för de sociala funktioner som barnet ska utveckla: att stå ut med påfrestningar och besvikelser, att relatera till och samarbeta med andra, och att finna fram till en kompromiss mellan egna önskningskrav och kraven på anpassning. *Familjen är därför den viktigaste länken mellan samhället, eller kulturen, och individen.*

Familjen och barnets psykiska utveckling

I familjen lär barnet in sin första förståelse av sig själv och omvärlden: hur man tolkar verkligheten, utvärderar vad som är farligt respektive åtråvärt och avskyvärt, hur andra människor fungerar. I samspel med de känslomässigt närmaste personerna skapar barnet under de första levnadsåren sin subjektiva eller *inre värld*, en uppsättning psykiska representationer av den upplevda omvärlden och av självet i omvärlden. Den inre världens känslomässiga kvaliteter kommer att påverka sättet att relatera till andra. Dess grad av realism eller för-

vängning kommer att avgöra hur personen bedömer och orienterar sig i verkligheten. Det är också i samspelet med i första hand familjemedlemmarna (och med sina konstitutionella förutsättningar) som personen utvecklar sin individuella profil av psykologiska försvar, kompromisser mellan impulser och kontroller, sublimeringar och intressen. Sammantaget kommer detta att utgöra grundvalen för personens *karaktär* och bestämma hans eller hennes *nivå av psykisk hälsa*. Men vari består egentligen psykisk hälsa?

Psykisk hälsa 1: Att kunna älska

Sigmund Freuds korthuggna och konkreta formulering är fortfarande en utmärkt definition av (individuell) psykisk hälsa: den person är psykiskt frisk som har *förmåga att älska och att arbeta*. Definitionen är bedrägligt enkel, mer krävande än vad som framgår vid första påseendet. Den kräver utvecklingspsykologisk förståelse: ur vilka psykologiska kärnor i det lilla barnets personlighet och intima relationer har dessa vuxna förmågor vuxit fram? Och hur har denna utveckling gått till?

Den vuxna person (han/hon, för enkelhetens skull i fortsättningen hon) som nått fram till den friska förmågan att älska har lång erfarenhet, från spädate ålder till adolescens, av att försöka - och att till sist lyckas - navigera någorlunda rätt mellan de många polariteterna i det känslomässigt intensiva samspelet med den eller de allra viktigaste personerna: mellan närhet och avstånd, beroende och autonomi, beundran och förakt, makt och underkastelse, hänsyn till den viktiga andra och hänsyn till sig själv. Det innebär framför allt att denna tänkta ideala person under sin adolescensutveckling har lyckats uppnå en *inre, psykologisk frigörelse* från de primära kärleksobjekten som dittills alltid haft den överskuggande betydelsen, övervägande positiv eller övervägande negativ, i hennes omedvetna. Hon kan i och med frigörelsen investera sexualitet, idealisering och så småningom bärkraftig lojalitet i relationen till en jämnårig av det motsatta könet. Flera hinder kan finnas för denna inre, psykiska, frigörelse. Hon kan vara bunden av skuld - återigen: på omedveten nivå - för att hon tycker sig överge en förälder som hungrar efter hennes kärlek. Hon kan hämmas av rädsla för att koppla sig loss från ett infantilt beroende eller, omvänt, för att kvävas i ett nytt.

När - som i de flesta fall - dessa hinder övervinns kan hon *bli förälder i kvalificerad mening*: hon kan känslomässigt prioritera sin nya, egna familj utan att det

Den vuxna person, som tänks ha nått den ideala förmågan att arbeta, har lyckats utveckla dels en lagom solid självkänsla, dels en någorlunda realistisk uppfattning om verkligheten

leder till lojalitetskonflikt inom henne med ursprungsfamiljen. Hon kan också investera föräldrakärlek i barnet, sådan kärlek som inte störs av hennes eget behov att själv bli älskad, eller av hennes rädsla för att bindas i nytt beroende. Då föreligger ett av de nödvändiga villkoren för barnets psykiska hälsa.

Barnpsykiatern ställer sig ofta i detta sammanhang frågan om vilket som kommer först, den unga personens frigörelse från föräldrarna eller deras frigörelse från sitt beroende av henne? Till denna som till andra paradoxer finns inget enkelt svar. Båda alternativen är giltiga samtidigt, den ena frigörelsen är en förutsättning för den andra. Det gäller både i det korta tidsperspektivet med föräldrar och tonåring, och i det långa tidsperspektivet med en kedja av generationer där varje tonåring blir förälder som i sin tur ska kunna låta sitt barn bli en sant självständig person.

Psykisk hälsa 2: Att kunna arbeta

Vad finns bakom förmågan att arbeta? Och hur kan man då beskriva den ideala utvecklingen fram till den? (Här schematiseras till den psykologiska aspekten av att arbeta, vara produktiv. Sociala omständigheter får tänkas neutrala eller gynnsamma för arbetsförmågan.) Den vuxna person, som tänks ha nått den ideala förmågan att arbeta, har lyckats utveckla dels en lagom *solid självkänsla*, dels en någorlunda *realistisk uppfattning om verkligheten*. Hon har en grundläggande optimism om att hennes ansträngning i stort eller smått kan leda till något värderat, att den "lönar sig". Hon har också en hygglig känsla av att själv kunna göra bedömningar och fatta beslut, utan att i överdriven grad behöva rådfråga någon annan eller följa instruktioner.

Att hon kan arbeta innebär att hon kan samarbeta med andra utan att vare sig överdriva eller underskatta sin egen roll i sammanhanget, utan att missuppfatta sig som särskilt gynnad eller missgynnad. I samarbetet kan hon ta egna initiativ och i rimlig omfattning hävda sin uppfattning och försvara sin plats. Vidare kan hon ta itu med realiteten på ett realistiskt sätt, utan att tolka in sina farhågor och sina onda aningar, och utan att blåsa upp den med sina önskedrömmar och illusioner eller

demoner. Hon drivs inte av sin rädsla eller sitt hat att, som Don Quijote, omtolka perceptionen av verkligheten till fientliga attacker och därför titt och tätt gå till storms mot väderkvarnar. Hon drivs inte heller av sin uppblåsta självkänsla och samtidiga rädsla att konfronteras med verkligheten att, som Peer Gynt, dagdrömma om magiska tricks med vars hjälp man slipper anstränga sig. Verkligheten, arbetsuppgiften, får vara den den är utan att omtolkas eller missförstås. Hon behöver varken ta till psykotiska eller neurotiska omtolkningar, inte heller till narcissistiska förvrängningar eller psykopatiska genvägar.

Men framför allt är hennes självkänsla hyggligt robust. Den äventyras inte av att projektet eventuellt kan misslyckas. Hon - eller rättare: hon och hennes familj - har lyckats utveckla en självkänsla som säger henne att hon duger till åtminstone något. Därför behöver hon inte ladda projektet i överdriven grad, utan kan stå ut med att prestera sämre än kamraterna, eller sämre än vad andra förväntat sig. Att vara medelmåttig eller att förlora i en tävling blir inte en katastrof. Hennes självbild är alltså realistisk, inte ömtålig och kompensatoriskt uppblåst. Därför är hon inte hjälplöst beroende av att andra godkänner och uppmuntrar en. Hon behöver inte vara en av de ömtåliga ungdomar som, av rädsla att skämma ut sig (inför sig själva), tar sin tillflykt till en narcissistiskt skyddad kokong därhemma och uteblir från skrivningar i skolan, danskvällar och utflykter etc, i en alltmer omfattande reträtt från omvärldens möjligheter och utmaningar.

Föräldrakärlek och självkänsla

Det retsamt självklara ordet "lagom" är ofta tillämpligt på tal om uppfostran. Inte minst gäller det i vilken utsträckning föräldrarna värderar och uppmuntrar sitt barn, det som utgör en grund för barnets självkänsla. Det som sker på medveten nivå - uppmuntran, beröm, betygsättande etc - har sannolikt mindre betydelse än de omedvetna skeendena. Föräldrakärlek, som är både medveten och omedveten, är en grundläggande faktor för barnets självkänsla och psykiska hälsa. Alla vet och förstår att avsaknad av föräldrakärlek är förödande för ett barns självkänsla och optimism. Men också ett överdrivet mått av föräldrakärlek kan vara riskabelt. Om, vilket inte är ovanligt, föräldrakärleken har starkt inslag av orealistisk beundran och kompensatoriska förväntningar blir det på annat sätt svårare för barnet att utveckla en adekvat och psykiskt frisk självbild. För-

Avsaknad av föräldrakärlek är förödande för ett barns självkänsla och optimism, men ett överdrivet mått av föräldrakärlek kan vara riskabelt

äldrarnas uppmuntran och omedvetna förväntningar utgör då en falsk stötta åt självkänslan. Omvärldens reaktioner omtolkas i önsketänkandets riktning, självkänslan blir än mera sårbar för realistiska gensvar från omgivningen, och reträtten in i narcissistisk uppblåsthet än mera nödvändig.

"Spöken i barnkammaren"

Ingen förälder kan undvika att omedvetet tolka in sina förhoppningar eller onda aningar i barnet. Man kan tilldela barnet egenskaper och tendenser - ideala eller avskyvärda - som man egentligen själv i barnaåren har erfaren hos ett syskon eller en förälder, eller som har att göra med egna drag som man reagerar på. Ett vanligt uttryck hos föräldrar, som har en kronisk och svårförståelig konflikt med ett barn, är t ex "Jag står inte ut med honom, vi är alldeles för lika!". Redan hos det nyfödda barnet kan föräldern finna glädjande eller oroande karaktärsdrag, ibland på ett uppenbart orealistiskt eller till och med klart psykotiskt sätt. T ex kan en mor, som söker barnpsykiater för en psykotisk störning hos ett förskolebarn, beskriva att hon redan när pojken var några månader gammal upplevde honom som en tyrann med en elak och för henne överstark vilja. En annan mor kan tala om den förebrående och straffande blicken i den nyföddas ögon. Selma Fraiberg (1990), som arbetade med att vända onda cirklar i samspelet mellan svårt asociala föräldrar och deras små barn, kallade dessa överföringar för "spöken i barnkammaren" för att göra deras ursprung i föräldrarnas fantasier tydligt. Brazelton & Cramer (1990) har också givit mycket tydliga beskrivningar av hur föräldrars "bagage" av minnen och förväntningar kan färga deras uppfattning av barnet och styra deras relation till det uppväxande barnet.

Tidigt insatt psykologiskt stöd till föräldrar kan därför ha mycket stor betydelse för deras relation till barnet och för barnets psykiska utveckling (även om detta av naturliga skäl är svårt att bevisa på konventionellt vetenskapligt sätt). Sådant arbete, systematiskt inriktat på relationen mellan spädbarnet och modern, bedrivs nu på åtskilliga håll i Sverige (Berg-Brodén 1989).

Kan man tala om familjens psykiska hälsa?

Det psykiska nätverk som barnet växer upp i är dynamiskt: ett ständigt föränderligt spel mellan krafter, ibland samverkande men ofta motstridiga, pågående inom familjesystemet. På liknande sätt som i en levande organism finns en mångfald ständigt aktiva tendenser: till mindre eller större närhet (som ömsesidigt eller ensidigt beroende, som intimitet, som hatkärlek, etc) mellan medlemmarna, till accepterande eller bortstötande av det som kommer utifrån (stimuli av olika slag, information om förändringar i omvärlden, krav och utmaningar, tillskott av personer i familjekretsen, etc), till kontinuitet, harmoni och ordning (status quo eller till och med rigiditet, förstelning) respektive till utveckling, uppbyggande och nyordning (spänning, motsättningar, konflikt eller till och med kaos), etc. Motstridigheterna måste finnas för att systemet ska ha möjligheter att förändras och utvecklas. Samtidigt måste finnas kontinuitet och stadga för att familjen ändå ska kunna behålla sin identitet. Oundvikligen kommer balansen mellan krafterna att variera från tid till tid. Ofta kommer tillfällen av plötslig obalans och mer eller mindre kännbara kriser.

För att bedöma funktionsnivån i ett dynamiskt system måste man se på *utvecklingen över tid*. Familjen, liksom den enskilda människan, ska ses i ett livshistoriskt perspektiv. Det som i en tvärsnittsbild ser ut som symtomfritt tillstånd kan i ljuset av tidigare skeenden förstås som dysfunktionellt, och vice versa. Om man inte vet vad som har utspelats tidigare är det svårt att bedöma i vilken riktning utvecklingen kommer att fortsätta. Det är också nödvändigt att se till inte bara symptomen eller "patologin" utan också till *de "friska" resurserna*, de tillgångar som kan finnas i familjen i form av till exempel optimism och förändringsvilja, tillgivenhet och lojalitet, jagstyrka, goda erfarenheter av tidigare avklarade kriser, omgivande socialt nätverk, etc.

Ett tema under hela barn- och ungdomstiden är *utvecklingen till en självständig individ*, den man kallar separations-individuationsutvecklingen. Den förlöper i många små steg, alltifrån spädbarnets begynnande intresse för världen utanför mor-barn-relationen till adolescensens ibland häftiga avståndstagande från beroendet av föräldrarna. Denna utveckling ställer undan

För att bedöma funktionsnivån i ett dynamiskt system måste man se på utvecklingen över tid

för undan nya krav på optimism hos dels barnet, om att kunna bli mera självständig än tidigare utan att känna sig övergiven, och dels föräldrarna. De måste ha sådan tilltro till barnets växtkraft att de vågar släppa iväg honom eller henne utanför den intima och skyddade zon, inom vilken de dittills - omedvetet - varit vana att både vara känslomässigt nära och ha kontroll över honom eller henne. De måste också ha optimism om att deras egen emotionella balans kommer att visa plus efter det att barnet eller den unga personen tagit nästa steg i utvecklingen till självständighet. Mycket kommer an på vilken bärkraft deras inbördes relation och emotionella situation i övrigt har. Förändringarna ställer krav på känslomässig styrka och mognad hos dem. Inte sällan har föräldrar - omedvetet - så stort behov av att evigt vara de emotionellt viktigaste personerna för barnet att de - omedvetet, återigen - sätter upp stora hinder för barnets frigörelse. *Många psykosor och andra grava psykiska störningar har sådan bakgrund* (Alanen 1966).

Är det meningsfullt att tala om psykisk hälsa eller sjukdom hos en familj? Mig tycks det bättre att beskriva familjesystemet som i olika grader funktionellt respektive dysfunktionellt, och att bedöma detta utifrån i vilken mån familjen gynnar eller försvårar den psykiska utvecklingen hos de enskilda familjemedlemmarna. I det följande ska jag ge en schematisk beskrivning av sådana funktionsnivåer hos familjer.

Att fungera på tvåpersons nivå

Grundläggande för psykisk funktion är den avgränsning av "själv" mot "den andre", *individuationen*, och den tilltro till den andre som växer fram ur ett lyckosamt samspel mellan spädbarnet och - som regel - modern. Först ska de två finna varandra i en gemensam rytm och förståelse av varandras signaler. Därefter ska de kunna tolerera en gradvis ökande "separateness", särskildhet. Då finns förutsättningar för att barnet ska kunna fungera på tvåpersons nivå. De psykiska störningar, som kallas "tidiga", kan man förstå som misslyckanden i just detta avseende. (Med ett viktigt tillägg: hos ett sårbart barn. För alla dessa resonemang gäller att konstitution och livsupplevelser, arv och miljö, är oskiljbara.)

I en typ av sådant misslyckande havererar individuationen. Resultatet blir *psykosen*, utsuddandet av avgränsningen mellan själv och omvärld med åtföljande brist på verklighetskontakt. En psykotisk kvalitet, ris-

kabel för ett sårbart barn, finns i åtskilliga familjers relationsmönster. Det psykotiska ligger i ett beroende av "symbiotiskt" slag mellan ett par eller flera familjemedlemmar. Tankar, känslor och fantasier med *karakteristiska drag av projektion* flyter utan avgränsning mellan dem. Det kan vara övertygelse om lurande ondska, attack eller fara hos den andre eller i omvärlden, hypokondriska föreställningar eller storhets- eller allmaktsfantasier, etc. Det är för utomstående likaväl som för den enskilda familjemedlemmen i denna typ av "insnärjt" familjesystem svårt att urskilja från vem en viss vilja, känsla eller impuls egentligen kommer. Ett tydligt exempel är familjer eller parförhållanden (makar eller förälder-barn) med utvecklad "folie à deux".

Vanligare är familjer där bristerna i den psykiska autonomin är mera subtila. "Insnärdheten" är inte något som syns på utsidan. På ytan kan en sådan familj te sig ganska "normal": de vuxna fungerar hyggligt eller till och med mycket framgångsrikt i sitt yrkesliv och barnet eller tonåringen har likaledes föga utåt framträdande symtom av kontakt- eller personlighetsstörning, fram till dess att barnets utveckling eller omvärldens krav gör diskrepansen mellan fantasi och verklighet katastrofalt tydlig. I familjen med psykosdrag behöver en enskild person den andra - maken, föräldern eller barnet - intill sig för att hålla samman känslomässigt. Hon är inte i sitt inre en hel person. Omedvetet motarbetas differentiering inom den insnärjda familjen. Individuation är ett hot mot den psykiska balansen.

Vid mindre totala misslyckanden blir resultatet den personlighetsstruktur som man kallar "*borderline*": med en ständig svårighet att känna sig trygg i en mycket smal zon mellan å ena sidan känsla av övergivenhet och värdelöshet, och å den andra hot om sammansmältning och identitetsupplösning i ett alltför närberoende av en annan människa. "Borderlinedrag" i familjer är pendlandet mellan svart och vitt, avsky och tillgivenhet, nedvärdering och idealisering, på grund av en oförmåga hos familjemedlemmarna att inom sig hårbärgera känslomässiga konflikter. Följden blir ageranden: man

"Borderlinedrag" i familjer är pendlandet mellan svart och vitt, avsky och tillgivenhet, nedvärdering och idealisering, på grund av oförmåga hos familjemedlemmarna att inom sig hårbärgera känslomässiga konflikter

På ett senare stadium i den psykiska utvecklingen ska man kunna leva med triangelkonflikter

gör, handlar, i stället för att bearbeta och resonera. Fantasier och känslor gestaltas i impulsiva, känsloladdade handlingar av utspelskaraktär inom familjen och mot omvärlden.

I ett annat fall misslyckas den förtroendefulla och kärleksfulla anknytningen mellan barnet och den första känslomässigt viktiga personen. Här - återigen: hos det sårbara barnet - grusas på ett ödesdigert sätt förmågan till känslomässigt samspel och empati. Resultatet blir *karaktärsstörningen*, den som Otto Kernberg (1995) kallar "the antisocial personality proper". Intentionerna att tillfredsställa de egna önskingarna, inklusive att hämnas på eller skada andra, fullföljs med hänsynslös destruktivitet, ofta med hög intelligens och skarpsynt blick för andras svaga punkter. Också dessa kvaliteter kan förekomma i familjer med ytligt sett god social fasad. Hos barnet eller tonåringen förstoras de "psykopatiska" dragen, som en karikatyr av en förälders dolda men verksamma inre egenskaper. Man kan i dessa fall undra om inte mycket av den unga personens hänsynslöshet har en viktig grund i barnets identifikation med en förälders personlighet, med det som Johnson & Szurek (1949) en gång kallade "lakuner i föräldrarnas överjag".

Att fungera på trepersonsnivå

På ett senare stadium i den psykiska utvecklingen ska man kunna leva med *triangelkonflikter*. Man måste acceptera att nu dela det, som man dittills uppfattat som en exklusiv två-gemenskap med sitt livs viktigaste person, med en tredje eller ytterligare flera personer, och till och med att man i vissa avseenden exkluderas från en gemenskap som dessa andra har sinsemellan. För barnet kan det gälla att känslomässigt acceptera att föräldrarna sinsemellan har en vuxet sexuell gemenskap, en hemlighetsfull intimitet som emellanåt berövar barnet första platsen hos en av dem. Det är den oidipala svårighet som i schlagern uttrycktes med den både arga och nyfikna frågan: "Vad gör dom på banken efter klockan tre?". Ofta finns motsvarande svårighet för de vuxna i familjen. Den ena föräldern, t ex mannen vars kvinna just fött deras första barn, kanske upplever att barnet nu är den som åtnjuter högsta känslomässig prio-

ritet hos henne. Han - eller hon, ibland är det mannen som gör barnet till det centrala kärleksobjektet - känner sig utträngd ur gemenskapen och förvisad från sin plats som känslomässigt mest gynnad part, kanske som en gång i barndomen från närheten till modern när fadern visade sig ha första rummet eller då ett syskon föddes. En omvänd triangelssvårighet, då barnet är den för föräldern känslomässigt centrala personen i familjen, är lika vanlig: föräldern måste acceptera att barnet i sin känslomässiga värld placerar den andra föräldern som den viktigaste personen i hela universum. En vanlig och besläktad svårighet på trepersonsnivån är barnets syskonavund: att uthärda att syskonet har eller får något som just då inte förunnas en själv.

Misslyckanden - som naturligtvis kan vara av olika grad - på trepersonsnivå leder till större eller mindre neurotiska svårigheter. Liksom när det gäller tvåpersonsnivån spelar de vuxnas erfarenheter i sina ursprungsfamiljer roll för de mönster barnet får möjlighet att lära in. På så sätt finns ofta ett socialt arv för både psykotiska och neurotiska svårigheter i relationen mellan familjemedlemmar. Enligt ett talesätt krävs det tre generationer för att frambringa en gentleman. På samma sätt, menade en familjeforskare, krävs det tre generationer för att frambringa en psykotiker (Bowen 1978).

Kön och generation

Ett nödvändigt villkor för den psykiska hälsan är att den unga personen förvärvar en fast och entydig förvisning om var han eller hon befinner sig i *två grundläggande psykiska dimensioner: kön och generation*. Vem är jag i sexuellt avseende, man eller kvinna? Vem är jag i fråga om ansvar och beroende, är jag ett barn som behöver skydd eller en förälder som bör ge skydd? Barn som växer upp i ett funktionellt familjesystem har en trygg förankring i dessa avseenden. Dessa dimensioner är sedan uråldrig tid markerade med djupt liggande tabugränser i vårt omedvetna. De demonstreras ofta i myter och klassiskt drama. I de grekiska tragedierna och hos Shakespeare leder ett gränsöverskridande, definierat som brottsligt, i en generation till långa cykler av straff från gudarna, försoning, hämnd och nya brott i följande generationer. Exempel är incest, en förälders cyniska utnyttjande eller vanvård av ett barn, mord inom familjen.

"Gränslösa" familjer

I en dysfunktionell familj med förvirring i någon av

Hur ska man kunna utveckla identitet utan integritet?

dimensionerna kön och generation har ett uppväxande barn svårt att etablera en sund narcissism och stabil könsidentitet. Om förvirring råder i båda dimensionerna samtidigt, till exempel homosexuell incest mellan förälder och barn, blir hindren ännu större för att en hållbar struktur ska kunna etableras i barnets jag. Svåra personlighetsstörningar, perversioner eller psykotiskt upplöst jagstruktur har inte sällan denna familjebakgrund. Mindre uttalade gränsöverskridanden inom familjen, vaga och flytande gränser snarare än förvirring, leder till störningar som är mindre grava men ändå betydelsefulla (bland annat för den psykologiska kapaciteten att vara förälder).

Vuxnas behov av att slippa begränsningar för driftsutlevelser och narcissistiskt-egoistiska behov är ibland rationaliserade till strävan efter "frihet" i en pseudoboheemisk eller sekteristisk livsstil: allt ska vara möjligt för barnen likaväl som för de vuxna, alla begränsningar och tabun är auktoritära förbud. Följden blir att promiskuitet, exhibitionistisk och voyeuristisk tillfredsställelse delvis sker inom familjen eller den sekteristiska gruppen, med incestuös färgning.

Behovet att slippa avgränsningar kan ibland gälla den psykiska integriteten. På medveten nivå rationaliseras det ofta till "öppenhet": man ska inte ha reservationer inför varandra, känslor är inte privata utan något som alla i familjen har gemensamt. Ofta är detta uttryck för rationalisering av ett annat omedvetet behov hos någon av de vuxna i familjen, nämligen det att ha psykisk kontroll över andra. Barnet får i denna typ av insnärjd familj svårt att utveckla äkta autonomi och stabil känsla av själv. Hur ska man kunna utveckla identitet utan integritet?

Parentifiering

Ett vanligt gränsöverskridande är "parentifiering". Det består i att barnen bär ett övermäktigt vuxenansvar för sig själva, för syskon eller - med allvarligare psykiska följder - för en eller flera vuxna i familjen. Barn har nästan alltid en omedveten lojalitet till sina föräldrar, ibland i en för dem själva destruktiv grad. Ofta övertar ett barn, som upplever att en förälder inte vågar eller orkar konfronteras med vardagliga svårigheter, det vuxna ansvaret i ett eller flera avseenden.

Den säkert vanligaste bakgrunden är alkoholmissbruk, där en psykologisk innebörd ofta är att föräldern under den vuxna fasaden har regredierat till en infantil och passivt beroende roll i familjen. Det kan för barnet gälla att se till att familjen klarar sig i omvärldens ögon, t ex att inte grannar eller kamrater och lärare förstår hur det är ställt därhemma, men också se till att en minimal omsorg fungerar i familjen, t ex att småsyskonen får kläder på sig och kommer iväg till dagis, eller att minska konflikterna i familjen: pappa får inte upptäcka att mamma har druckit igen.

En annan vanlig bakgrund är psykiska svårigheter - t ex paranoidea, gravt fobiska eller tvångsneurotiska tillstånd - hos en förälder, vars vuxenfunktioner barnet måste kompensera för på liknande sätt. Föräldrarnas ovilja och rädsla att låta omvärlden förstå hur det är fatt delas av barnet, som i det längsta kämpar på med att t ex sköta kontakter med grannar, inköp etc.

Prevention och psykisk hälsa: stöd föräldraskapet!

Till psykisk störning och psykisk sjukdom hos en individ bidrar skeenden på skilda nivåer: biologiska, psykologiska och sociala, under individens hela uppväxt från födelsen och framåt. De försiggår - och kan påverkas - i stor utsträckning inom familjen. *Tidigt stöd till föräldrar i deras känslomässiga samspel med barnet har sannolikt mycket stor betydelse för den långsiktiga utvecklingen av individens psykiska hälsa.* Kan-ske är det särskilt viktigt att peka på detta i dessa tider då familjens funktion och villkor snabbt förändras, vilket gör vuxna osäkra i föräldrarollen, samtidigt som förebyggande åtgärder för barn reduceras av samhälls-ekonomiska skäl.

REFERENSER

- Alanen Y (1966): The Family in the Pathogenesis of Schizophrenia and Neurotic Disorders. Köpenhamn: Munksgaard.
Berg-Brodén M (1989): Mor och barn i ingenmansland. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
Bowen M (1978): Family Therapy in Clinical Practice. New York: Jason & Aronson.
Brazelton T B & Cramer B G (1990): The Earliest Relationship. Reading, Mass: Addison Wesley.
Fraiberg S (1990): Det första levnadsåret. Om spädbarnets psykiska hälsa. Stockholm: Natur och Kultur.
Johnson A M & Szurek S A (1949): Sanctions for Superego Lacunae in Adolescence. In: Eissler K (ed.): Searchlights on Delinquency. New York: Int. Univ. Press.
Kernberg O (1995): Föredrag, under publicering.